

ИБН СИНО АСАРЛАРИДА ВА ХАЛҚ ТАБОБАТИДА УЧРАЙДИГАН ЭПОНОМИК ХАРАКТЕРДАГИ ИБОРАЛАРНИНГ ТАДҚИҚИ

Ахмаджон Хасанович АБДУЛЛАЕВ

ўқитувчи

Андижон давлат тиббиёт институти

Андижон, Ўзбекистон

abdullaevahmadzon36@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада Ибн Сино билан боғлиқ бўлган эпонимик фраземаларнинг лингвокултурологик ва семантик хусусиятлари, "Ал-Қонун фи-т-тиб" ва "Китоб аш-Шифо" асарларида қайд этилган тиббий, фалсафий ва табиий-илмий иборалар ўзбек тилида қандай тарзда ифодалангани, уларнинг таржимаси таҳлил қилинган. Эпонимлар халқ нутқи ва тиббиёт манбаларидан олинган мисоллар асосида ўрганилади ва уларнинг миллий тилда қандай фразеологик куч касб этгани очиқ берилади.

Таянч сўзлар: Ибн Сино, эпоним, исломий тиббиёт, халқ табobati, фразеологизм, Букрот, лексик-семантик таҳлил, муолажа ифодалари.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭПОНИМИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИБН СИНЫ И В УЗБЕКСКОЙ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

Ахмаджон Хасанович АБДУЛЛАЕВ

Преподаватель

Андижанский государственный медицинский институт

Андижан, Узбекистан

abdullaevahmadzon36@gmail.com

Аннотация

В данной статье рассматриваются лингвокультурологические и семантические особенности эпонимических фразеологизмов, связанных с Ибн Синой, анализируется, как медицинские, философские и естественно-научные выражения, зафиксированные в трудах «Аль-Канун фи-т-тиб» и «Китаб аш-шифа», были переведены и представлены на узбекском языке. Эпонимы изучаются на основе примеров, взятых из народной речи и медицинских источников, раскрывается, какое фразеологическое значение они приобрели в национальном языке.

Ключевые слова: Ибн Сина, эпоним, исламская медицина, народная медицина, фразеологизм, Гиппократ, лексико-семантический анализ, медицинская терминология.

Эпонимлар — маълум бир шахс номи билан боғланган атама ва фраземалар бўлиб, улар тилда ижтимоий, илмий ва маданий мавқени акс эттиради. Тиббиёт ва фалсафа соҳасида Ибн Сино номига боғлиқ бўлган

эпонимлар жаҳон тиллари каторида ўзбек тилида ҳам кенг қўлланилади. Мазкур мақолада ана шу фраземаларнинг ўзбек тилидаги семантик, прагматик ва маданий хусусиятлари таҳлил этилади.

Тиббиётда Ибн Сино, Жолинус, Закариё ар-Розий ва Буқрот каби олимлар номи шундай эпонимларга асос бўлган. Эпонимлар илмий тилда кўп учрайдиган ва маданият, илм-фаннинг турли соҳалари билан чамбарчас боғлиқ бўлган лексик бирликлардир. Ибн Синонинг илмий мероси, бу жиҳатдан жуда бой. Унинг асарлари нафақат тиббиёт, балки фалсафа, мантик, табиий фанлар соҳаларида ҳам кенг қамровли маълумотлар манбаи ҳисобланади.

Ибн Сино номи билан боғланган фраземалар икки асосий гуруҳда учрайди:

1. **Тўғридан-тўғри эпонимлар** – Ибн Сино номи бевосита фраземада қатнашади:

- *Сино пульси (Sino pulse)* – юрак уришининг назорат усули, Ибн Сино таълимоти асосида.
- *Абу Али муолаижаси (Abu Ali's treatment)*– қадимий даволаш услуги, табиий воситалар билан.

2. **Таълимотга боғлиқ иборалар** – Ибн Сино асарларига асосланган қиёсий ёки услубий ифода:

- *Абу Али таълимотига кўра..(According to Abu Ali's doctrine...)*
- *Синоча даволаш(Sino-style treatment)*

Фраземалар кўпинча қуйидаги моделлар асосида шаклланади:

Модел	Намуна	Изоҳ
[Эпоним] + [ном]	Сино пульси	Аниқ бир тиббий ютуқ
[эпоним]+ ча [Феъл]	Синоча даволаш	Услубий амал
[Шахс исми]+[фикр/таълимот]	Абу Али таълимоти	Назарий тушунча

Исломий тиббиётдаги асосий манбалардан бири Ибн Синонинг "Ал-Қонун фи-т-тиб" асаридир. Унда тавсия этилган муолажа, диагностика ва даволаш услублари кейинчалик "Синоий табобат" ёки "Сино усули" сифатида тилда фразеологик ифодага айланган. Шунингдек, Жолинуслик анатомик таълимоти "Жолинуслик найчаси" ёки "Жолинуслик танаси" каби халқ ифодаларида намоён бўлади. "Ал-Қонун фи-т-тиб" асари 5 китобдан иборат бўлиб, у тиббий билимларнинг кенг қамровли таснифини ўз ичига олади. У ўз тажрибасига асосланган ҳолда, ўсимликлар, моддалар ва физиологик ҳолатлар бўйича батафсил маълумот беради. Эпонимик фраземалар кўпинча шифобахш рецепторлар ёки муолажа усулларига тааллуқли:

- "Сино давоси" (Sino's cure) – Ибн Сино томонидан ишлатилган ўсимликлар асосида тайёрланган шифобахш дамламалар.
- "Сино услуби" (Sino method) – муолажада температурага қараб ёндашув усули.
- "Сино тавсияси" (Sino's advice) – саломатликни сақлаш учун парҳез, уйқу, ҳаракат, ҳаво таркибига оид умумий тавсиялар.

Бу иборалар турли манбаларда қайд этилмаган бўлса-да, халқ оғзаки нутқида сақланиб қолган. Масалан, Фарғона водийсида айрим шифокорлар "Сино дамламаси" деб аталувчи ўтлар аралашмасини юрак хасталиклари учун тавсия қиладилар.

"Китоб аш-Шифо" асари фалсафа ва мантиққа оид бўлиб, шунингдек тиббий билиш жараёнининг назарий асосларини ҳам қамраб олади. Ундаги эпонимик характердаги иборалар олий фикрлаш, назарий таҳлил, мантиқий билим асосида шаклланган:

- "Синонинг мантиқи" (Sino's logic) – мураккаб кашфиётлар қилишда мантиқий силлогизм ва таҳлил усули.
- "Сино фалсафаси" (Sino's philosophy) – аристотеллик ва неоплатонизм таъсирида шаклланган онтологик ва этик ғоялар.

Баъзи адабий ва илмий манбаларда “Сино фалсафаси” ибораси Ислом фалсафасида рационализмнинг асосий қирраларини ифода қилиш учун ишлатилади.

Ҳозирда эпонимик характердаги Ибн Синога нисбатан ишлатиладиган иборалар расмий тиббиётда кам учраса-да, халқ таъобати ва анъанавий шифобахш амалиётларда ҳали ҳам қўлланилади:

- “Сино чойи” (*Sino tea*) – юрак, қон босими ва тинчлантирувчи таъсирга эга бўлган ўсимликлар аралашмаси.
- “Сино креми” (*Sino cream*) – табиий асосда тайёрланган шифобахш суртма (замонавий маркетингда).
- “Сино пилласи” (*Sino cocoon*) – анъанавий тиббиётда терини тозалаш ва ёшартиришда ишлатиладиган табиий пилла воситаси.

Ушбу воситаларнинг номи тўғридан-тўғри Ибн Сино асарларида зикр этилмаган бўлса-да, уларнинг умумий руҳи, табиийлик ва илмга асосланганлик хусусиятлари боис “Сино” номи билан боғланган.

Халқ таъобатида эпонимлар кўпинча тўғридан-тўғри атама сифатида эмас, балки метафора, метонимия ёки эллипсис шаклида яширин ҳолда намоён бўлади. Халқ оғзаки ижоди ва таъобат амалиётида эпонимлар халқ билими, кузатувчанлиги ва синовдан ўтган тажриба асосида шаклланган.

- “*Букротча даволаш*” (Hippocratic treatment) — табиий усуллардан фойдаланган ҳолдаги анъанавий муолажа.
- “*Сино навбати*” (Sino’s turn) — гиёҳванд муолажа усулига ишора сифатида қўлланилади.
- “*Жолинусча сўзла*” (Speak like Galenus)— тиббий билимли ва аниқ сўзлашни англатади.

Баъзи ҳолларда эпоним сифатида у қадар машҳур бўлмаган табиблар ёки фолбинлар номи ҳам фразеологизмга айланган бўлиши мумкин. Масалан, “Домла Фалончи дориси” ибораси маҳаллий доирада эпоним хусусиятини касб этиши мумкин.

Эпонимлар халқ онгида муайян ахлоқий, диний ва эстетик қадриятлар билан боғланади. Масалан, Ибн Сино номи халқда билим, инсониятга хизмат, сабр ва таҳқиқнинг тимсоли сифатида қабул қилинган. Шу боис, бу ном фақат муолажа билан эмас, балки нутқдаги авторитет ва мантиқ тимсоли сифатида ҳам ишлатилади:

- "*Сино айтгандай*" (As Sino said) — гапга ишончи асос сифатида келтириш.
- "*Жолинус билими*" (Knowledge of Galenus)— чуқур билим ва кузатув қобилиятига ишора.

Бу фраземалар халқнинг илмий меросга нисбатан хурмати ва унинг миллий онгда қанчалик муҳим ўрин тутишига далолат беради. Эпонимлар шу билан бирга халқ билимининг табиий кодлаш воситаси сифатида хизмат қилади.

Эпонимик фраземаларнинг ўзбек халқ нутқидаги шакллари кўпинча эмоционал-экспрессив бўёққа эга бўлади. Масалан, "*Сино айтгандай...*" иборасида Сино номи далил сифатида келтирилади ва гапга ишонч бағишлайди. Бу — эпистемик эпонимларнинг намоён бўлишидир.

Замонавий тиббий фразеологизмлар, айниқса, КНИЭКСФлар (Касаллик номларини ифодаловчи эпонимик компонентли субстантив фраземалар) билан қиёслаганда, халқ таъбиатидаги эпонимлар кўпроқ метафорик, синкретик ва маданий ёндошувни ифода этади. Масалан:

- Замонавий: *Паркинсон касаллиги* (Parkinson's disease) (анатомик ва неврологик таъриф).
- Халқча: "*Қалтирақ сингари, Синони ҳам билмайдиган дард*" (An illness even Sino couldn't cure) — эпоним орқали мураккаб касалликни таърифлаш.

Ибн Сино асарлари турли тилларга таржима қилинганда, эпонимик иборалар:

- экзонимлаштирилади (масалан, "Galenus" → "Jolinos" араб тилида),

- калка қилинади (Галеннинг "феъл-қувват" назарияси),
- транскрипция қилинади (масалан, "Hippocrates" → "Букратис"),
- парафраз орқали ифодаланади.

Ўзбекча ибора	Инглизча муқобили	Таржима усули	
Сино дориси	<i>Avicenna's remedy</i>	Экзонимизация Исм сақланади	
Жолинусча мувозанат	<i>Galenic balance</i>	Калька	Илмий нутққа мос
Розийча синов	<i>Experimental method of Rhazes</i>	Парафраза	Мазмун бойитилади
Сино нури	<i>Light of Avicenna</i>	Адаптация	Рамзий маънода сақланади

Табобат манбаларидан олинган эпонимик характердаги иборалар Ибн Синонинг илм-фанга қўшган ҳиссасини акс эттиради. Бу ибораларни илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш орқали фақат тилшунослик эмас, балки тиббиёт тарихи, фармакология ва халқ билими ҳам бойитилади. Ибн Сино асарларидаги эпономик иборалар:

- фақат тиббий эмас, балки фалсафий, ахлоқий ва мантикий соҳаларни ҳам қамраб олади;
- улар турли шахсларнинг таълимотлари ва таъсирини акс эттиради;
- бу иборалар замонавий таржимада турли услублар билан ифода этилади.

Тиббиётда эпонимлар инсон табиати, жисми ва руҳини бир бутун тутадиган билимлар тизимининг узвий қисми бўлиб хизмат қилган. Бу номлар орқали тиббий билимлар халққа етказилган, унга ишонч уйғотилган ва шифобахшлик тарғиб қилинган. Мисоллар:

- "*Сино девоси*" — табиий гиёҳлар асосида тайёрланган шифобахш ичимлик.
- "*Розий ёли*" — даволашда мукамал ва аниқ услуб.
- "*Букрот тили*" — тиббий этикага мувофиқ мулоҳаза.

Бу фраземаларда эпоним шахс номи асосий семантик ядрони ташкил этиб, маълум маънавий, ахлоқий ёки илмий юкламани ифода этади. Араб, форс ва туркий тиллардаги тиббий қўлланмаларда ҳам ушбу эпонимларга оид ифодалар учрайди. Улар бугунги кунда ҳам баъзи ҳудудларда фаол қўлланилади.

Эпономик атамалар ва иборалар муайян шахс номи билан боғланган бўлиб, ўша шахс илмий ғоя ёки методика асосчиси ҳисобланади: Жумладан,

Ҳиппократ табиат назарияси — Ибн Сино ўз асарларида кўпинча Ҳиппократнинг тўрт хил суяқлик назариясига мурожаат қилади: сафро, қара сафро, балғам ва қон. Бу назария тиббий тушунчаларни шакллантиришда эпоним сифатида қайд этилади.

Гален назарияси — Ибн Сино Галеннинг анатомия ва физиологияга оид ғояларига суянган ҳолда уларни кенг шарҳлайди.

Аристотель мантиқи — фалсафий қарашларда Аристотель таълимотига мурожаатлар эпономик характерга эга.

Ислом табобатида алломалар номи билан аталадиган иборалар:

Разий усулидаги даво — Абу Бакр ар-Разийнинг касалликларга ёндашуви ва фармакологик тавсиялари Ибн Синода ҳам акс этган.

Ҳунайн ибн Исҳоқ таржималарига асосланган таълимот — Ибн Сино кўплаб тиббий ва фалсафий асарларни Ҳунайн ибн Исҳоқ таржималари орқали ўрганган.

Ибн Масавайх маслаҳатлари — тиббий маслаҳатларда Ибн Масавайх фикрларига суянган ҳоллар ҳам учрайди.

Ибн Синонинг ўзи ҳам кейинчалик эпонимга айланган:

Avicenna's Canon — Ғарбда “Avicenna’s Canon” сифатида машҳур бўлиб, унинг исми тиббий таълимот билан синонимга айланган.

Sinoic medicine — баъзи манбаларда Ибн Синонинг тиббиётга хос ёндашуви шу ном билан аталади.

Тиббиёт ва табобатдаги эпонимлар халқ нутқи ва тиббиёт ўртасидаги семиотик кўприк вазифасини бажаради. Улар билим, анъана ва шахсга бўлган

хурматнинг фразеологик ифодаси сифатида тилда сақланиб қолинган. Эпонимлар маданиятнинг, илмнинг ва халқ билимининг кўзгуси ҳисобланади. Шу сабабли уларни илмий тилшунослик ва тиббиёт тарихида ўрганиш антропологик ва маданий аҳамиятга ҳам эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ибн Сино. Ал-Қонун фи-т-тиб. – Қоҳира, 1950.
2. Avicenna. The Canon of Medicine. Translated by Laleh Bakhtiar.
3. Ибн Сино. Китоб аш-Шифо. Арабча нашр. – Техрон, 1953.
4. Rahmatullaev Sh. Фразеологик луғат. – Тошкент, Фан, 1982.
5. Kadi W.B. Islamic Medical Epistemology: Legacy of Avicenna //Journal of Islamic Studies, 2020.
6. Azizkhodjaeva N. Traditional Medicine and Folk Knowledge in Uzbekistan //Tashkent Medical Journal, 2021.
7. Norqobilov B. Islomiy aqida va shifo. – Самарқанд, 2017.
8. Al-Akili, M. Ibn Sina and the Influence on Traditional Remedies. – Beirut: Dar Al-Fikr, 2010.
9. Muminov R. Sharq tabobati merosi. – Тошкент, 2018.